

ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

EVOLUTION OF THE STATE MECHANISM FOR PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню еволюції державного механізму захисту прав інтелектуальної власності за законодавством України. Проаналізовано основні етапи розвитку системи правового регулювання, починаючи від часів Київської Русі, коли права майстрів ремесел та літературної діяльності охоронялися звичаями, до сучасного періоду, який характеризується гармонізацією законодавства з міжнародними стандартами. Значну увагу приділено впливу історичних, соціально-економічних та політичних факторів на формування підходів до захисту інтелектуальної власності в різні історичні періоди: у складі російської імперії, за часів радянської системи централізованого регулювання та в незалежній Україні.

Розглянуто ключові нормативно-правові акти, які заклали основу сучасної системи інтелектуальної власності, зокрема Закони України «Про власність» (1991 р.), «Про авторське право і суміжні права» (1993 р.), «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» (1994 р.), «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» (1994 р.) та їхні подальші зміни. Особливу увагу приділено аналізу впровадження євроінтеграційних реформ у рамках виконання Угоди про асоціацію з ЄС, включаючи гармонізацію законодавства, створення Національного органу інтелектуальної власності (НОІВ) та модернізацію процедур реєстрації прав на об'єкти інтелектуальної власності.

У статті також розглянуто проблематику адаптації національного законодавства до викликів сучасності, зокрема цифровізації, глобалізації та економічної нестабільності. Висвітлено позитивні зрушення, такі як посилення боротьби з контрафактною продукцією, захист географічних зазначень та впровадження цифрових інструментів для охорони авторських прав. Визначено потребу у подальшому вдосконаленні державного управління у цій сфері, підвищенні ефективності правозастосування та забезпеченні інтеграції України до глобального правового простору. Стаття має практичне значення для подальших досліджень та формування ефективної системи державного захисту інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, державний механізм, еволюція законодавства, євроінтеграція, Угода про асоціацію.

The article is devoted to the study of the evolution of the state mechanism for protecting intellectual property rights under the legislation of Ukraine. The main stages of the development of the regulatory framework are analyzed, starting from the times of Kyivan Rus, when the rights of craftsmen and literary activity were protected by customs, to the modern period characterized by the harmonization of legislation with international standards. Particular attention is paid to the influence of historical, socio-economic, and political factors on the formation of approaches to intellectual property protection during various historical periods: within the Russian Empire, during the Soviet centralized regulatory system, and in independent Ukraine.

The study examines key legal acts that formed the foundation of the modern intellectual property protection system, including the Laws of Ukraine "On Property" (1991), "On Copyright and Related Rights" (1993), "On Protection of Rights to Inventions and Utility Models" (1994), "On Protection of Rights to Trademarks for Goods and Services" (1994), and their subsequent amendments. Special attention is given to the analysis of EU integration reforms under the implementation of the EU-Ukraine Association Agreement, including legislative harmonization, the establishment of the National Intellectual Property Authority (NIPA), and the modernization of intellectual property registration procedures.

The article also addresses the challenges of adapting national legislation to contemporary issues such as digitalization, globalization, and economic instability. Positive developments are highlighted, such as strengthening the fight against counterfeit goods, protecting geographical indications, and introducing digital tools for copyright protection. The need for further improvement in state governance in this area, enhancing the effectiveness of law enforcement, and ensuring Ukraine's integration into the global legal space is emphasized. The article is of practical significance for further research and the development of an effective state system for the protection of intellectual property.

Key words: intellectual property, state mechanism, evolution of legislation, European integration, Association Agreement.

УДК 351:347.1
DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2024.43.3>

Кочина О.С.

к. юр. наук, доцент,
доцент кафедри публічного
та приватного права
Національний університет
«Чернігівська політехніка»

Поліщук В.О.

аспірант кафедри менеджменту
та адміністрування
Національний університет
«Чернігівська політехніка»

Постановка проблеми у загальному вигляді. Захист права інтелектуальної власності є однією з ключових умов забезпечення інноваційного розвитку суспільства, формування конкурентоспроможної економіки та інтеграції України у світову спільноту. В умовах глобалізації та посилення конкуренції на міжнародних ринках ефективна система охорони інтелектуальної власності

є не лише засобом захисту творчих здобутків, а й вагомим чинником економічного зростання.

Сьогодні в умовах інтеграції до Європейського Союзу, цифровізації економіки та глобальних викликів Україна потребує подальшого реформування механізмів захисту інтелектуальної власності. А це, в свою чергу, вимагає аналізу історичного розвитку

державного механізму захисту права інтелектуальної власності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика захисту прав інтелектуальної власності в Україні перебуває у центрі уваги багатьох науковців і практиків, що обумовлено важливістю цієї сфери для інноваційного розвитку держави та її інтеграції у світову економіку. Питанням еволюції розвитку сфери державного механізму захисту права інтелектуальної власності в Україні присвятили свої праці такі дослідники, як І.Д. Горячов, Г.В. Довгань, Є.А. Кобрусєва та інші. У своїх роботах вони акцентують увагу на різних аспектах цієї проблематики: від історичних передумов формування законодавства до сучасних викликів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених питанням захисту прав інтелектуальної власності, існує потреба у роботах, які враховують еволюцію державного механізму захисту цих прав за законодавством України. Особливо важливим є аналіз змін в умовах євроінтеграції, цифровізації та викликів сучасності.

Метою статті є аналіз основних етапів становлення та розвитку державного механізму захисту прав інтелектуальної власності в Україні та вироблення рекомендацій щодо його вдосконалення з урахуванням сучасних викликів, міжнародних стандартів та інтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Захист прав інтелектуальної власності на території України має глибоке історичне коріння, яке бере свій початок ще з часів Київської Русі, коли охоронялися права на літературні та художні твори, а також майстрові ремесла, хоча в сучасному розумінні поняття «інтелектуальна власність» тоді не існувало.

Добре відомо, що тривале перебування України у складі російської імперії суттєво вплинуло на розвиток національної правової системи, зокрема і сферу інтелектуальної власності. У той час, як у Західній Європі активно формувалися й удосконалювалися механізми захисту прав авторів і винахідників, на території України ці процеси значною мірою стримувалися імперськими порядками та недостатньою увагою до охорони інтелектуальних прав.

Попри це, вплив промислової революції, що охопила і російську імперію на початку XIX століття, поступово змусив правлячі кола звернути увагу на необхідність регулювання інтелектуальної діяльності. Одним із перших таких кроків стало видання 17 червня 1812 року

маніфесту "Про привілеї на різні винаходи і відкриття в художніх промислах". Цей документ визначав основні умови для отримання правової охорони на винаходи, які могли бути як власними розробками, так і запозиченими з-за кордону. Строки дії таких привілеїв були обмежені до трьох, п'яти або десяти років, залежно від важливості та новизни винаходу [1, с. 27]. Цей документ став важливим кроком у формуванні основ для захисту прав винахідників, хоча на практиці його дія була обмеженою і часто залежала від політичних та економічних умов того часу.

Під впливом розвитку європейського права у 1870 році в російській імперії було видано Закон «Про винаходи», а у 1896 році – Закон «Про патенти», які запровадили систему перевірки новизни перед видачею патентів. Ця система дозволяла встановлювати істотну новизну винаходів, що забезпечувало кращий захист прав винахідників.

У XV–XVIII століттях в Європі почало активно розвиватися авторське право, що було спричинено зростанням торгівлі та освіти в провідних європейських містах. Важливу роль у цьому відіграв винахід у 1440 році друкарства Йоганном Гутенбергом. 10 квітня 1710 року в Англії приймається Закон королеви Анни, який вважається першим сучасним законодавчим актом, спрямованим на регулювання авторського права. Поступово положення авторського права почали впроваджувати й інші європейські країни.

Специфіка розвитку авторського права російської імперії суттєво відрізнялася від підходів, що сформувалися в західноєвропейських країнах. Перші нормативно-правові акти, які регулювали авторські відносини, з'явилися лише в другій чверті XIX століття. Це значною мірою було пов'язано з історичними обставинами, адже книговидавнича діяльність у російській імперії до кінця XVIII століття залишалася державною монополією.

На початку XIX століття були зроблені перші спроби врегулювати відносини у сфері книговидавництва на законодавчому рівні. Це стало необхідним через випадки введення читачів в оману, коли видавці неправдиво вказували авторів опублікованих творів. Тож у 1928 році був прийнятий Статут Цензурний. Згідно з цим документом, видавці були зобов'язані надавати докази, що підтверджують право автора подавати рукопис для друку. Але в основному положення Статуту суттєво обмежували права авторів і видавців, оскільки були направлені на запобігання поширенню матеріалів, які могли бути визнані шкідливими для державної влади, релігії або суспільного порядку.

Наприкінці XIX століття стало очевидним, що окремі правила, які стосувалися авторського права, більше не відповідали сучасним вимогам. У зв'язку з цим у 1887 році всі норми авторського права були систематизовані та включені до Зводу законів російської імперії. Подальшим важливим кроком стало прийняття 20 березня 1911 року закону «Положення про авторське право». Закон визначав ключові аспекти авторського права, такі як охоронювані об'єкти, строки дії прав, питання правонаступництва, порушення прав авторів і способи їх захисту. Окремі розділи закону детально регулювали права авторів на літературні, музичні, драматичні, художні та фотографічні твори. Багато положень цього закону відіграли важливу роль у подальшому розвитку авторського права.

Певною мірою розвивалося і законодавство про торговельні марки. Так, у 1830 році, з'явився закон «Про спеціальні клейма», який вимагав обов'язкового маркування виробів (наприклад, взуття, меблів чи парфумів) спеціальними клеймами, що вказували на виробника. У 1838 році було прийнято закон «Про товарні знаки», який визнав товарні знаки об'єктами промислової власності з виключними правами на них. При цьому клейма, як окремий вид позначення, отримали більш вузьке застосування. Одним із важливих нововведень цього закону стала кримінальна відповідальність за підробку товарних знаків, що підвищило рівень захисту прав власників [1, с. 29].

Наступним етапом розвитку державного механізму захисту права інтелектуальної власності на території України стали радянські часи (1922–1991 рр.). У цей період система захисту прав інтелектуальної власності зазнала суттєвих змін, що були обумовлені соціалістичною ідеологією. У Радянському Союзі інтелектуальна власність розглядалася не як особиста або приватна, а як суспільна, з акцентом на її використання в інтересах держави та суспільства. Це суттєво вплинуло на правове регулювання у цій сфері.

В сфері авторського права замість визнання прав авторів на результати їхньої творчості, радянська система надавала їм лише особисті немайнові права, тоді як майнові права належали державі, яка використовувала їх на власний розсуд для потреб суспільства. Це означало, що держава фактично ставала єдиним власником і розпорядником результатів інтелектуальної праці.

У 1925 році були прийняті Основи авторського права СРСР і союзних республік, які закріпили основні принципи соціалістич-

ного підходу до регулювання авторських прав [2, с. 118]. Автори отримували право на визнання свого авторства та обмежену винагороду за використання твору, але їхні твори могли використовуватися державою без згоди автора для «суспільного блага».

8 грудня 1961 року були затверджені Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік, в яких встановлювалися основні засади правового регулювання авторських прав, прав на винаходи, промислові зразки та раціоналізаторські пропозиції [3]. Але позиція держави залишалася незмінною. Згідно з положеннями, автори отримували особисті немайнові права на свої твори та винаходи, зокрема право на авторство та ім'я. Проте майнові права переважно передавалися державі, яка здійснювала контроль за використанням результатів інтелектуальної діяльності.

31 травня 1991 року були прийняті нові Основи цивільного законодавства Союзу РСР і республік, які значно розширили правове регулювання у сфері інтелектуальної власності [4]. Цей документ враховував зміни, що відбувалися в суспільстві та економіці на межі розпаду Радянського Союзу, і став більш прогресивним порівняно з попередніми законодавчими актами.

У нових Основах були визначені ключові положення щодо авторського права, прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, а також інших об'єктів інтелектуальної власності. Вперше в радянському законодавстві була приділена увага комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності. Документ передбачав надання авторам не тільки особистих немайнових прав, але й розширених майнових прав, що дозволяло їм отримувати вигоду від використання своїх творів і винаходів.

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна почала активно формувати національну систему захисту прав інтелектуальної власності. Так розпочався новітній етап її розвитку.

У перші роки незалежності було прийнято низку базових нормативно-правових актів, які заклали основу для регулювання інтелектуальної власності. Це Закони України «Про власність» (1991 р.), який вперше визначив інтелектуальну власність як окремий об'єкт права власності, «Про авторське право і суміжні права» (1993 р.), який закріпив права авторів на літературні, художні, музичні твори та інші об'єкти; «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» (1994 р.) і «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» (1994 р.), які

регулювали патентне право та права на торговельні марки. Ці закони стали першими спробами адаптувати національне законодавство до міжнародних стандартів.

Для реалізації нових законів була створена низка державних органів: Державний департамент інтелектуальної власності України (1992 р.) – займався координацією політики у сфері інтелектуальної власності, Укрпатент (1992 р.) – національний орган, відповідальний за реєстрацію об'єктів інтелектуальної власності.

Україна активно долучилася до міжнародних угод, що забезпечило інтеграцію її системи інтелектуальної власності до світової спільноти: приєднання до Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) у 1995 році; ратифікація Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (1995 р.); участь у Мадридській угоді про реєстрацію знаків (2000 р.); приєднання до Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) у 2008 році після вступу до Світової організації торгівлі (СОТ).

З підписанням Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році Україна взяла на себе зобов'язання гармонізувати національне законодавство із законодавством ЄС [5]. Це мало сприяти інтеграції України в європейський ринок, однак потребувало активної роботи над удосконаленням законодавства, правозастосування та правової культури у суспільстві.

Для виконання вимог зазначеної Угоди Україна здійснила низку законодавчих і організаційних змін у сфері інтелектуальної власності. Серед основних можна виділити наступні. По-перше, були внесені зміни до основних нормативно-правових у сфері інтелектуальної власності, зокрема, у 2019 році – до Закону України «Про охорону прав на географічні зазначення», у 2020 році – до законодавства про промислову власність, у 2022 році прийнята нова редакція Закону України «Про авторське право і суміжні права».

По-друге, у 2020 році відбулося створення Національного органу інтелектуальної власності України (НОІВ) як центрального органу, який відповідальний за реєстрацію об'єктів інтелектуальної власності та координацію політики у цій сфері.

По-третє, запроваджений механізм захисту прав у цифровому середовищі, зокрема введено механізми для захисту авторських прав в інтернеті, включаючи відповідальність провайдерів за поширення піратського контенту, закріплено норми про обов'язкове дотримання технологічних засобів захисту, таких як DRM.

По-четверте, запроваджені заходи з боротьба з контрафактною продукцією, а саме посилено повноваження митних органів у сфері боротьби з контрафактною продукцією, введено адміністративну відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності.

Проте незважаючи на значний прогрес у реформуванні системи інтелектуальної власності, рівень захисту інтелектуальних прав в нашій країні все ще залишається не на достатньому рівні. Так, Є.А. Кобрусєва та І. Д. Горячов звертають увагу на те, що Україна наразі входить до групи країн Priority Watch List, які, за оцінкою Управління торгового представника США, не забезпечують належного захисту прав інтелектуальної власності. Основними проблемами залишаються широке використання неліцензійного програмного забезпечення та відсутність ефективних механізмів боротьби з порушеннями авторських прав в Інтернеті. Слабкі результати України у сфері інтелектуальної власності також підтверджуються її низькими позиціями в рейтингах Глобального індексу конкурентоспроможності за показником «Захист інтелектуальної власності» [6, с. 538].

Висновки. Отже, система захисту прав інтелектуальної власності в Україні формувалася під впливом історичних, соціально-економічних і політичних умов. Починаючи від епохи Київської Русі та перебування у складі російської імперії, правове регулювання у цій сфері поступово еволюціонувало, пристосовуючись до потреб часу, проте обмежувалося ідеологічними та економічними факторами. Після здобуття незалежності у 1991 році Україна почала формувати власну систему правового регулювання інтелектуальної власності, орієнтуючись на міжнародні стандарти. Прийняття базових законів, створення інституцій та інтеграція до міжнародних угод стали важливими кроками у побудові ефективної системи захисту інтелектуальних прав. З підписанням Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році було розпочато новий етап реформ, спрямований на гармонізацію законодавства з європейськими нормами. Однак, незважаючи на досягнутий прогрес, Україна продовжує стикатися з викликами, які потребують подальшого вдосконалення законодавства, зміцнення інституційної спроможності та ефективності правозастосування для забезпечення належного рівня захисту прав інтелектуальної власності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Право інтелектуальної власності. Академічний курс: Підручник для студентів вищих

навч. закладів / О.А. Підпригора, О.Б. Бутнік-Сіверський, В.С. Дроб'язко та ін.; За ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. 2-ге вид., переробл. та допов. К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. 672 с.

2. Довгань Г.В. Становлення та розвиток законодавства України про інтелектуальну власність (історико-правовий аспект): дис. ... кандидати юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2008. 222 с.

3. Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік від 8 грудня 1961 року. URL: <https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15846.htm//>

4. Основи цивільного законодавства Союзу РСР і республік від 31 травня 1991 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/PC910001>.

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

6. Кобрусєва Є.А., Горячов І.Д. Становлення та розвиток законодавства України у сфері інтелектуальної власності. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7. С. 536–538.